

Hüküm Verme Etiği Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Ethics of Judgment

✉ Kemal GÖZ^a

^aBilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Bilecik, Türkiye

Received: 26.07.2023

Received in revised form: 01.09.2023

Accepted: 07.09.2023

Available online: 21.12.2023

Correspondence:

Kemal GÖZ
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Bilecik, Türkiye
kernalgoz@gmail.com

ÖZ İnsan, toplu yaşamak durumunda olan mükemmel bir varlık olarak yeryüzünde hayatini sürdürmektedir. Birlikte yaşamının ortaya çıkardığı olumlu durumların yanı sıra birçok olumsuzlukla da mücadele etmektedir. Ortaya çıkan problemler bireyler arası olmanın yanında aileler, sülaleler, köyler, kentler ve hatta milletler arasında bile ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan sıkıntıların mutlaka çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu sıkıntıları ve problemleri büyümeden çözüme kavuşturacak olanlar yöneticilerin atadıkları hâkimlerdir. Devlet yöneticileri toplumun birlikte yaşamasının sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinden ve mesul olduğu insanların mutlu olmalarından sorumludurlar. Böyle olunca da onların belirli özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Fârâbî'den başlamak üzere İslâm ahlak felsefesi üzerinde görüş belirten düşünürler bu özellikler üzerinde değerlendirmeler yapmışlar ve onları ortaya koymuşlardır. Yöneticilerin en önemli görevi toplumda eşitlik ve adaleti uygulamaktır. İbn Haldun'un tespitiyle yöneticiler toplumda adalet ve eşitliği görevlendirecekleri hâkimler vasıtasıyla sağlayacaklardır. Hüküm verme etiği, ahlak ile adaletin tesis edilmesini gerçekleştirmek olarak ifade edilmektedir. Hüküm vericinin karar vermesinde etkili olan temel değerlerin başında adaletin geldiğinin özümsemesi sonucu karara varmak olan hüküm verme, ahlak felsefesinin de önemli bir alanını teşkil etmektedir. Hâkimler sıradan görevliler değildirler. Onlar erdemleri yaşam tarzına dönüştürmüş bireyler olmalıdırlar. Aynı zamanda onlar toplumda adalet ve eşitliğin uygulayıcıları olarak mutluluğun teminatı olacaklardır. Hâkimler devlet başkanının genel vasıflarını olabildiğince hâiz olmalıdırlar. İbn Haldun onların ilimleri yetkinlikle güçlenmiş, uygulamada kararlı, âdil ve takvâ sahibi olmalarının önemli olduğunu belirtir. Hâkimlerin âdil, yetkin ve kararlı olmaları bugün de toplumun huzur ve mutluluğunun teminatı olarak değerlendirilmektedir. İbn Haldun'un bu değerlendirmeleri günümüze de yol göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak felsefesi; hüküm verme etiği; hâkim; adalet; arabuluculuk

ABSTRACT Man continues his life as a mysterious being who has to live collectively. In addition to the positives of living together, he also struggles with many negativities. The problems that arise are among children, those who live with their offspring, families, villages, cities and even nations. Problems that arise must be resolved. It is the judges appointed by those who will solve these troubles and problems before they grow. State administrators are responsible for maintaining the healthy coexistence of the society and for the happiness of the people they are responsible for. As such, they must have certain characteristics. Starting from Farabi, thinkers who expressed their views on Islamic political philosophy made evaluations on these features and put them forward. The most important task of the administrators is to implement equality and justice in the society. With the determination of Ibn Khaldun, the administrators will ensure justice and equality in the society through the judges they will assign. Judges are not ordinary officials. They must be individuals who have transformed virtues into lifestyles. As practitioners of justice and equality in society, they will be the guarantor of happiness. Judges should have the general qualifications of the head of state as much as possible. Ibn Khaldun states that it is important for their knowledge to be strengthened with competence, to be determined in practice, to be just and to have taqwa. The fact that the judges are just, competent and determined is still considered as the guarantee of the peace and happiness of the society. These evaluations of Ibn Khaldun also guide today.

EXTENDED ABSTRACT

The institution of judge continues to exist as one of the most important pillars of healthy social relations throughout the history of humanity. Starting from the founding period of the Islamic civilization, the importance of this institution was emphasized by the Prophet (pbuh) himself, and later on, it was especially emphasized by the caliphs. The practices of the Prophet Ömer's meticulousness is an example in terms of revealing the importance of this institution. The letter that Caliph Omar wrote to Abu Musa al-Ash'ari, who was appointed as a judge in Basra, took its place as an important source in terms of the characteristics of the first appointed judges.

It is clear that the qualifications of the heads of state who will govern the state are elaborated in the classical sources of Islamic political philosophy. Especially Farabi, Mawardi and Ibn Khaldun have been very meticulous in this regard and have revealed their general qualifications. Considering the common headings in the evaluations of these important thinkers of Islamic political philosophy, it is seen that the findings are listed as follows:

- The head of state should not be disabled.
- Must be sane, intelligent, fully understanding and grasping.
- There should be those who love justice and take their wings on the oppressed.
- He should not be fond of worldly goods, women and their pleasures.
- He should act with willpower in fulfilling his management.

It should be noted that there are four main features mentioned by Ibn Khaldun. According to him, the head of state who will rule the state should be knowledgeable, just and competent in addition to not being disabled. The establishment of justice in the society has a very important place at the beginning of these features that can be put forward in common about the head of state.

Looking at the common basic characteristics of judges, it can be seen that these characteristics are important. They are more subjective than the characteristics of heads of state. It should be noted that the most important thing is fairness. It is possible to list these common features as follows:

- First of all, the judge should act fairly.
- It should treat people equally.
- The judge should be equipped with basic virtues. Knowledge of virtues should be one who internalizes wisdom, justice as the virtue of virtues, chastity as the protector of virtues, courage that spreads virtues, and happiness, which is the perfection of virtues.
- To have acquired competence in legal knowledge.
- The judge, who is equipped with virtues, should be away from disgrace.

Ibn Khaldun, who states that those who will serve as judges in the judicial institution should be given a perfect education by the state administrators, advises them to learn wisdom, which is the knowledge of virtues, and to apply justice, which is the virtue of virtues.

These shared values should be put into practice by the judges. Judges working in the judicial organization are an important building block in ensuring the peace and happiness of the society. The excellent preparation of these building blocks is an important value. As Ibn Khaldun states, the necessary element of the healthy continuity of states, which are like living organisms, is the establishment of justice in that society.

Insanlık tarihi beşeri ilişkilerde her zaman sıkıntılı dönemler yaşamıştır. Bu dönemler problem yaşayan bireyler, aileler ve devletler arasında çok sık olarak yaşanmış ve günümüzde de yaşanmaktadır. Bu problemlerin çözümünde hüküm vericilik ve arabuluculuk önemlidir.

Günümüz toplumlarında bu arabuluculuğu hakkıyla yapabilmenin çok değerli bir davranış olduğu, yaşanan problemlerin yoğunluğuyla daha iyi anlaşılmaktadır. Ailede eşler arası huzursuzlukların, sınıktuların yaşandığı görülmektedir. Bu sıkıntılar insanların dünyadaki huzur ve mutluluklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu sorunların giderilmesinde, ortadan kaldırılmasında erdemli şehrin erdemli insanların adil davranışlarına ihtiyaç hissedilmektedir.

Hüküm verme, hem düşünce tarihinde hem de hukuk ilminde önemli bir konu başlığını içermektedir. Bu hususta hüküm verme yetkisine sahip olanların temel özellikleri önem arz etmektedir. Bu konu sosyal yapı içerisinde önemli bir yer işgal etmektedir. Problemlenmiş bireyler arasında hüküm verme, sosyal bir konu olarak ortada durmaktadır.

Hüküm verme etiği ahlak felsefesinin temel değerlerinin yaşam tarzına dönüştürülmesi neticesinde hâkimin adaletle hüküm vermesinin gerçekleşmesi olarak değerlendirilmektedir. Bu temel faziletler olarak değerlendirilen hikmet, iffet, şecaat ve adalet ile mücehhez olan hâkimlerin kararlarını şekillendirmektedir.¹ Kadim ilkçağ filozoflarının değerlendirmelerinden itibaren bu konu ahlak felsefesinin alanında da değerlendirilmektedir.² Siyasi ve hukukî gibi görünen bu hüküm verme alanı daha sonraları Kindî (801-872) ve Fârâbî (870-950)'nin değerlendirmeleriyle ahlak alanında yerini almıştır.³ Bu değerlendirmelerde hüküm verme etiğinin adalet kavramıyla eş anlamlı olarak kullanıldığı ifade edilebilir. Hüküm vermenin hukukun konusu dışında ahlak felsefesinin de önemli konu başlıkları arasında yer aldığı görülmektedir. Hâkimlerin kararlarını verirken temel erdemlerden adalet erdemiyle mücehhez olmalarının vurgulanması bu temellendirmeyi haklı çıkaran önemli dayanaklardandır.⁴

İnsanların çevreleriyle yaşamış oldukları problemleri çözümleyebilmeleri kendilerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebilecekleri bir durum değildir. O toplumda ve o çevrede etkin olan, sözü dinlenen bireylerin katkısı oldukça önem arz etmektedir. Bu yollardan çözüme ulaşamadığında devreye adalet müessesesinin girdiği görülmektedir. Temel bakışın nirengi noktasını o toplumda adaletin sağlanması oluşturmaktadır.

Adalet, davranış ve hüküm verme konularında doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit davranmak, eşit kılmak anlamlarına gelen bir kavramdır. Bireysel ve toplumsal hayatta dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitliği sağlayan ahlaki bir terim olarak değerli bir erdemdir.⁵

İslam Ahlak felsefesinde adalet, var olan her şeye varlık hiyerarşisi içerisinde tamlık ve mükemmellik değerlerini kazandırmaktadır. Farâbî'ye göre bütün mevcut varlıklar sıralarına göre Bir'in cevherinden paylarını alarak var olurlar. Bu değerlendirmelerle Bir olan Yaratıcı, adaleti ikame edendir. O'nun adaleti, cevherinde olup, mevcut varlıklar ondan kendi mertebelerine göre var olunca birbirleriyle öyle bir nizam üzerine ilişkilendirilirler ki bunun sonucunda adalet toptan hasıl olur.⁶

Temel ahlaki erdemlerin en önemlisi olan adalet erdemi, temel argümanlarıyla bu çalışmada hüküm verme etiği açısından genişlemesine ele alınmış ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Toplum içerisinde devamlı iletişim ve etkileşim içerisinde bulunan fertlerin muhatap oldukları problemlerin çözümünde arabuluculuk ve onlar arasında hüküm verme günümüz toplumunun da problemlerindedir. Bu çalışmada hüküm verme etiğinin muhatabı olan hâkimlerin temel vasıfları, idarecilerin temel vasıflarıyla değerlendirilmekte ve hüküm verme etiği üzerine bir değerlendirme ortaya konulmaktadır. Hüküm vermede temel amaç adaleti tesis etmek olduğuna göre bu erdemi açık bir şekilde ortaya koymak önemli olsa gerektir.

1. ADALET ERDEMİ

Topluluk halinde yaşamak mecburiyetinde olan insanoğlu, sürdürdüğü hayatın her safhasında toplumu oluşturan bireyler arasında anlaşmazlıkları, kavgaları, dargınlıkları ve mücadeleleri fiili olarak ya-

¹ Hans Daiber, "Siyaset Felsefesi", *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr - Leaman, Oliver (İstanbul: Açılım Kitap, 2007), 3: 79-80.

² Platon, *Devlet*, trc. Sabahattin Eyüpoğlu-M. Ali Cimcoz, 3. bsk (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975); Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, trc. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2017).

³ Hans Daiber, "Siyaset Felsefesi", 3: 78.

⁴ Ebu'l A'lâ Mevdudi, "Kur'an'ın Ekonomik ve Siyasi Öğretisi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif - Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 1: 224-231; Hızır Murat Köse, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 37: 297.

⁵ Mustafa Çağrıncı, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1: 341.

⁶ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, trc. Nafiz Danışman (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001), 31-32.

şamış ve halen de yaşamaktadır. Bu sıkıntıların temelde ahlaki değerlerin bilgisinin ve yaşam tarzındaki etkisinin azalmasıyla ortaya çıktığı görülmektedir.

Temel ahlaki bilgi birikiminin hikmet olarak ifade edildiği bilinmekle beraber bu hususta da eksikliklerin baş gösterdiği açıktır. Adalet ve onun uygulamadaki bilgi yükü olarak ifade edilebilen hüküm verme etiği önemini sürdürmektedir. Hüküm vermede yanlışa sapmamak için hikmet çok önemlidir. Hikmetin bilmek, anlamak, iyi ve güzel olana yönlendiren, kötü ve çirkin olandan uzaklaştıran söz anlamlarına geldiği göz önüne alındığında onun düşünce gücünün bir fazileti olduğu ortaya çıkmaktadır.⁷ Bu bakış hayatın akışının genelde erdemler çerçevesinde, özellikle adalet erdemi çerçevesinde sürdürülmesini sağlayacaktır.

İslam ahlak felsefesinin temel klasiklerinin devlet yönetimi bölümlerinde adalet erdeminin toplumları ayakta tutan en değerli erdem olduğu vurgulandıktan sonra yöneticilerin vasıflarının da en başında adaletle hükmetmeleri olduğu belirtilmektedir.⁸ Yöneticinin adaleti tesis etmek adına toplumu oluşturan bireylere karşı yerine getirmesi gereken kuralları ana başlıklarla şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Toplum oluşturulan bütün bireylere her konuda eşit davranmak.
- Toplum dört unsurun oluşturduğu belirtilerek bunlara karşı eşit muamele hatırlatılmaktadır. Bunlar âlimler, güvenlik güçleri, tacirler ve çiftçilerdir. Bu guruplar arasındaki muvazene bozulursa toplumun bozulmasına sebep olunur.
- Herkese hak ettiği şekilde davranmak.
Toplum oluşturulan meslek guruplarına hak ettikleri şekilde eşitlik ilkesi çerçevesinde davranmak önemli bir prensiptir.
- Herkese hak ettiği kadar ihsanda bulunmak.

Eşitlik çerçevesinde hareket ederek iyiliklerin bölüştürülmesinde ve hayırların dağıtımında liyakatin gözetilmesi önemlidir. Buradaki taksimde de adalet ve eşitlik gözetilmelidir. *“Allah emanetleri ehline vermenizi emreder.”*⁹ Bu bağlamda devlet idaresinin gerçekleşmesini sağlayan her makam emanet olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

İslâm medeniyetinin her döneminde adalet erdeminin toplumu oluşturan bireylere bölüştürülmesinde yöneticilerin sorumluluğunun çok büyük olduğu vurgulanmaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde adaletin tesis edilmesi uyarısı yapılmaktadır. *“Allah adaleti, ihsanı ve akrabaya yardım etmeyi emreder, hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah aklınızı başınıza almanız diye sizlere böylece öğüt veriyor”*¹¹ ayeti sıralamayı önemle vurgulamaktadır. Adaletin tesis edilmesini ihsan yani Allah'ı görmüş gibi ibadet etmek ve akrabaya yardım etmek takip etmektedir. Yasaklar da sıralanmakta ve bunlardan uzak durulması emredilmektedir. Bu emir ve yasaklar bireyin yetkinleşmesini sağlayacak olan davranışlar bütünüdür.

⁷ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1998), 17: 503-504.

⁸ Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alai*, trc. Murat Demirkol, 2. bsk (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 418-431; Nasiruddin Tûsi, *Ahlak-ı Nasiri*, trc. Anar Gafarov-Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007), 235-246; İbn Miskeveyh, *Ahlaki Olgunlaştırma (Tehzibu'l-Ahlak)*, trc. A. Şener - İ. Kayaoğlu - C.Tunç (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983), 161-164; Celaledin Devvânî, *Ahlak-ı Celâli*, trc. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 206-227.

⁹ Nisa 4/ 58.

¹⁰ Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alai*, 439-449.

¹¹ Nahl 16 / 90.

Adalet erdeminin içeriğinde olan diğer erdemler de ahlak klasiklerinde farklı sayılarda ifade edilmiş ve kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bunları kısaca şu ana başlıklar altında sıralamak mümkündür. Sadakat, ülfet, vefa, şefkat, sıla-i rahim, mükafat, müşterek işlerde iyi davranmak, herkese karşı dürüst olmak, yakın ve dostların sevgisini kazanmak, ilahi iradeye teslim olmak, tevekkül ehli olmak, Yaratıcı'ya karşı itaatkar olmak.¹²

İslam ahlak felsefesi üzerinde eser veren filozofların ve düşünürlerin yöneticilerin vasıflarıyla ilgili açıklamalarından sonra yöneticiler ve hüküm verme işini gerçekleştiren hâkimlerin temel vasıflarının ortaya konulması konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2. YÖNETİCİLER VE ADALET

Toplumunu oluşturan fertlerin tamamı arasındaki ilişkilerde dengeyi sağlamak yani sosyal adaleti gerçekleştirmek, kanunlar ve bu kanunların uygulayıcıları olan üst düzey yöneticiler ve kendilerine konuşan kanunlar olarak isim verilen hâkimlere/hüküm vericilere düşmektedir. Toplumunu yöneten birinci derecede sorumlu olan yönetici/reis önemli özelliklerle mücehhez olması gereken bir ferttir. Sıradan biri değildir. Farâbî eserinde erdemli şehri yönetecek olan yöneticide on iki özelliğin bulunması gerektiğini zikretmektedir. Erdemli şehrin reisi hem erdemli toplumun yöneticisi hem de yeryüzünün yöneticisi durumundadır. Bu özellikleri şu şekilde ifade etmektedir:

- İlk olarak yönetici engelli olmamalıdır. Bütün organları mükemmel olmalıdır ki, vazifesini yapmada bir eksiklik hissetmesin.
- Konuşanların ne kastettiklerini kavrayabilecek anlama kabiliyetine sahip olmalıdır.
- Hafızası kuvvetli olmalıdır ki gördüğünü, duyduğunu kolayca hatırlayabilsin. Unutkanlık hastalığına müptela olmasın.
- Uyanık ve zeki olmalıdır.
- Güzel konuşabilen bir hatip olmalıdır.
- Öğretmeyi ve öğrenmeyi seven biri olmalıdır.
- Nefsi arzularına yani yemeye, içmeye ve cinsi arzularına düşkün olmamalıdır.
- Doğuyu ve doğruları seven, yalandan ve yalancılardan nefret eden olmalıdır.
- Ululuğu severek, utanılacak durumlara düşmekten uzak olmayı elde etmelidir.
- Adaleti ve adaleti dağıtanları sevmesi, zulüm ve zalimlerden nefret etmesi gerekmektedir.
- Ölçülü, tutarlı ve ılımlı olmalıdır ki kendisinden adalet istendiğinde kızmasın.
- Azim ve irade sahibi olması gerekmektedir. Cesaret ve yiğitlik timsali olup korkaklık göstermesin.¹³

İslam ahlak felsefesi bağlamında temel erdemlerle mücehhez olmak bireylerin ahlakilikleriyle çok yakından ilişkilidir. Bu erdemleri içselleştirerek hayata hâkim kılmak çok önemlidir.¹⁴ İmam Mâverdî (975-1058), siyaset felsefesiyle ilgili olarak da değerlendirilebilecek olan önemli eseri "Ahkâmü's-Sultaniyye" de devletin yönetimini yükleneyecek olan yöneticinin/halifenin vasıfları konusunun üzerinde

¹² Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alai*, 111-118.

¹³ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 87-89.

¹⁴ Müftü Selim Saruhan, "Ahlâk ve Erdemin İnşası", *İslâm felsefesi Tarihi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 1: 341-354.

önemle durmuş ve maddeler halinde vasıflarını sıralamıştır. Bu değerlendirmelerini halifelğe ehil olanlarda aranılan şartlar başlığı altında ifade etmektedir:

- “Her yönüyle âdil bir kimse olmalıdır.
- Hilafetin görevleri içine giren bütün işlerde, hükümlerinde, kararlarında içtihatla bulunabilecek derecede ilim sahibi olmak.
- Kulak, göz, dil gibi hassalarının, bu organlarla yapıp anlayabileceği işlerde kolaylığı, yakınlığı temin için sağlam olması.
- Hareket etmeye, süratle kalkıp oturmaya engel olan organ sakatlıklarından kurtulmuş, salim olmak.
- Amme işlerini idareye, halkın sevk ve idaresini anlamaya yarayan fikir ve bilgiye sahip olmak.
- Düşmanlarla harbe, topluluğu korumaya imkan veren güç ve kuvvete, cesarete sahip olmak.
- Soy bakımından Kureyş soyundan olmak.”¹⁵

İslâm felsefesinde yöneticinin temel özelliklerini ortaya koyan eserlerden de anlaşılmaktadır ki temel önemli özellik adaleti tesis etmek ve nefsin arzularına teslim olmamak olarak vurgulanmaktadır.¹⁶

Yöneticinin vasıfları konusunda Nasiruddin Tûsî (1201-1274) “Ahlâk-ı Nâsırî” adlı eserinde geniş bir şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Yöneticilerde bulunması gereken özellikleri bahsederken onların en başında yüce gayeliliği yani nefsanî arzularına hâkim olabilmeyi zikretmekte ve diğerlerini sıralamaktadır. Anlayış kabiliyetinin yüksek olmasını önemseyen Tûsî, azim ve sebatkâr olmayı gerekli gördüğünü belirterek adaletli olmayı ve maddi yönden zenginliği de öncelendiğini ifade etmektedir. Devleti yönetecek olan yöneticinin nefsinin isteklerine kendini teslim etmemesi için zengin olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Tûsî, sıraladığı özelliklere ek olarak yöneticinin kendisine uygun yardımcıları seçecek beceriye sahip olması gerektiğini belirtir.¹⁷

İslam ahlak felsefesinin önemli kaynaklarından olan Ahlâk-ı Celâli’de Celaleddin Devvânî (1426-1502) toplumun yönetiminde yöneticilerin erdemli olmasını vurguladıktan sonra erdemli siyasetin temel prensiplerini zikretmektedir. Ona göre yöneticiler toplumu oluşturan bireyler arasında adaleti tesis etmekle yükümlüdürler. Onun ifadesiyle yöneticiler erdemli siyaseti hayata geçirmek durumundadırlar. Bu da ancak adaletin tesisiyle gerçekleşebilecektir.¹⁸ Reis olmanın şükürü adaletin tesisiyle sağlanabilecektir. Çünkü Allah yöneticilerden adaletle hükmetmelerini istemektedir.¹⁹

İbn Haldun (1332-1406), yöneticilerle ilgili değerlendirmelerini “Mukaddime”²⁰ adlı eserinde ortaya koymuştur. Siyaseti eş anlamlı olarak kullandığı hilafet ve imamet kavramlarıyla açıklayan İbn Haldun bunlardan hilafetin uhrevî faydalar ile bunlarla ilişkili olan dünyevî faydaları şeri hususları göz önüne alarak toplumu sevk ve idare etmek olduğunu belirtir. Halifeliği bir hak değil bir vazife olarak değerlendiren İbn Haldun’un halifede bulunması gereken özellikler konusunda kendisinden önceki Mâverdi’nin görüşlerine katıldığı görülmektedir.

İbn Haldun halifelik makamına gelecek olan kişide vazgeçemeyeceği dört şarttan bahseder. Bunları ilim, adalet, kifayet yani ehliyet/yeterlilik ve engelli olmamak olarak belirtir. Halifenin Kureyş’ten olma-

¹⁵ Ebu’l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye*, trc. Ali Şafak (İstanbul: Bedir Yayınları, 1976), 6.

¹⁶ Kemal Göz - Osman Mutluel, *Felsefeye Giriş*, 3. bsk (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2019), 149.

¹⁷ Nasiruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasirî*, 291-292.

¹⁸ Celaleddin Devvânî, *Ahlak-ı Celâli*, 206.

¹⁹ Sâd 38 / 26.

²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, 19. bsk (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022).

sı kuralının o günün şartları içerisinde ortaya konulduğunu ve o gün için geçerli olduğunu belirterek mevcut zaman diliminde göz önünde bulundurulamayacağını ifade etmektedir.²¹ İbn Haldun'un zikrettiği bu özelliklerden ilim şartının gerekliliğinin açık olduğu görülür. İlim sahibi olmak yöneticinin olmazsa olmaz özelliklerindedir. Allah'ın vaz ettiği hükümleri tatbik edebilmek ancak onları bilmekle mümkün olacaktır. İlim konusunda yetkinliğin halifelik makamını icra edecek olan tarafından elde edilmiş olması gerekmektedir.

Devletin sürekliliğinin sağlanmasında görev yapacak bütün makamlar için gerekli olan adalet erdemi halifelik makamı için de öncelikli olarak aranan bir özelliktir. Yönetici yasak olan filleri işlememeyi kendisine şiar edinmek durumundadır. Adalet, yönettiği bütün bireylere adaletle muamele etme görevini sağlıklı bir şekilde sürdürmek demektir.

Ehliyet ve yeterlilik şartına gelince, yönetici korkmadan ve çekinmeden yönettiği insanları iç ve dış tehlikelerden koruyabilmelidir. Bu görevini yerine getirirken irade sahibi olmalı, zafiyet göstermemelidir. Devleti idare etmenin zorluklarına katlanma gücüne sahip olmak, bu şartın içerisinde değerlendirilmektedir.

Devleti idare edecek olan başkanın duyularının ve organlarının sağlıklı olması yani engelli olmaması gerekmektedir. Duyu organlarının ve diğer fiziki uzuvlarının kamilen tam ve eksiksiz olması görevlerini hakkıyla yerine getirebilmesinin önemli şartlarındanıdır.²²

Fârâbî'nin, Mâverdi'nin ve İbn Haldun'un yöneticilerin vasıflarıyla ilgili yaptıkları değerlendirmelerden şu ortak sonuçları çıkarmak mümkündür:

- Yönetici olacak olan bireyler kesinlikle engelli olmamaları gerekmektedir.
- Anlama kabiliyeti yüksek, ilim, irfan sahibi ve temel erdemlerle mücehhez olmalıdır.
- Öğrenmeyi ve öğretmeyi sevmelidir.
- Adaleti tesis etmeyi görev bilmelidir. Zulümden ve zalimlerden uzak durmalıdır. Her zaman mazlumun yanında olmalıdır.
- Devleti idare edebilecek yetkinlikte olmalıdır.

Bu temel vasıflarla bezenen idareci, toplumda sıkıntısız idarecilik görevini sürdürebilecektir. İdarecinin görevlerinin en önemlisi toplumda adaleti tesis etmesidir. Adaleti tesiste o yöneticinin en önemli yardımcıları adaleti dağıtan hâkimlerdir. Hâkimler sıradan görevliler değildirler. Şimdi hüküm verme görevini yerine getirecek olan hâkimlerin temel vasıflarını ortaya koyabiliriz.

3. YÖNETİCİLERİN ADALET DAĞITICILARI: HÂKİMLER

Toplumların yöneticilerinin en önemli vazifelerinden birinin yönettiği insanlar arasında adaletin sağlanması ve kamu düzeninin korunması olduğu ortaya çıktığına göre, bu vazifenin yerine getirilmesi sorumluluk gerektirmektedir. Devletin yöneticileri adalet dağıtımını vazifesini görevlendirecekleri hâkimler vasıtasıyla gerçekleştireceklerdir. Burada öncelikle açıklanması gereken kavram hüküm verme faaliyetinin muhtevasıdır. Hüküm verme faaliyeti ilk insandan başlamak üzere günümüzde de önemli bir faaliyettir. Hüküm verme görevini yerine getiren kadıların/hâkimlerin atanmalarının tarihsel arka planının ortaya konulması bu alanın değerinin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, 429-430.

²² İbn Haldun, *Mukaddime*, 428.

3.1. Hâkimlik/Kadılık Mesleği

İnsanlık tarihinde hâkimliğin varlığı, toplumun yaşadığı uyuşmazlıkların çözüme kavuşturulmasıyla eş zamanlıdır. Uyuşmazlıkların çözümünü sağlayacak hâkimler o günden itibaren toplumlarda var olmuşlardır. İslâm medeniyetindeki tarihi süreç bize bu mesleğin temel vasıfları ve niteliklerini sağlıklı bir şekilde belirtecek zengin bir arka plana sahiptir.

İslam medeniyetinde adaletin tesis edilmesi görevini yerine getirecek olan kadılık müessesesi önemli bir yere sahiptir. Kadı / hâkim insanlar arasında ortaya çıkan problemleri İslâm'ın temel kuralları çerçevesinde çözüme kavuşturmak için yetkililerce görevlendirilen kişidir. Kadıların atanmalarını gerçekleştiren makama da "kâdilkudât" denilmektedir.²³ Devletin ve ülkenin yargı teşkilatının başındaki en yetkili hâkime verilen unvan olan kâdilkudâtın (Kadıların Kadısı) da diğer kadılardaki özelliklere sahip olması gerekmektedir.²⁴

İslâm'ın ilk döneminden başlamak üzere toplumun yöneticiliğini yüklenenlerin takip edecekleri usul ve kendilerinin atanmalarında istenilen özellikler önemli bir yer tutmuştur. İslâm'ın toplumsal ilkeleri içerisinde adaletten sıkça bahsedilmiş ve ilk dönemde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) adaleti tesis etme görevini de yerine getireceği ortaya konulmuştur.²⁵ Hz. Peygamber bir yargıç gibi insanlar arasındaki birçok hukuki problemi karara bağlamış ve çözüme kavuşturmuştur. Yargı işlerini yürütmek üzere birçok sahabeye yetki vermiş olan Hz. Peygamber bazı sahabeleri de cezaların infazı ile görevlendirmiştir.²⁶

Daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber adaleti tesis etmek için birçok görevlendirmeler yapmıştır. Hz. Peygamber, Muaz b. Cebel (601-638)'i Yemen'e kadı olarak atadığında hüküm vermede nasıl bir yol takip edeceğini sorguladığında, Muaz b. Cebel'in verdiği cevap çok önemlidir. Muaz'ın, önce Allah'ın Kitabı'na göre hükmedeceğini, orada bulamadığında Peygamber'in sünnetinde arayacağını, orada da bulamazsa kendi görüşüyle hüküm vereceği cevabı Hz. Peygamberi çok mutlu etmiş ve Allah'a hamd etmiştir. Kadılık görevini yerine getirirken halka kolaylaştırıp zorlaştırmamaları, sevdiren nefret ettirmemeleri talimatını da sıralamıştır.²⁷

Hz. Ömer'in hilafeti döneminde genişleyen İslâm coğrafyasında adaleti tesis etmek üzere yetkin bireyler arasından kadılar tayin edildiği görülmektedir. Kadıların yetkinliğinin ölçüsü Hz. Peygamber'in örnek uygulamaları olduğu açıktır. Hâkimlikte de örnek alınacak olan uygulamaları hâkimler önlerinde görmektedirler. Çözmek durumunda olduğu anlaşmazlıklara bakıldığında kadılar sadece medeni davalara bakmakla görevlendiriliyorlardı. O dönemde yargı yetkisini halife adına hâkimler/kadılar yürütmekteydi.

Emevîler döneminde Halife Muaviye, yargı yetkisinin tamamını kadılara bırakınca illerde valiler de yargı yetkilerini kadılara bırakmışlar ve bunun neticesinde bu uygulamalar teamül haline gelmiştir.

Selçuklular ve Osmanlı hâkimiyeti döneminde de kadılık müessesesi seçkin bir meslek gurubu olarak kabul edilmiş ve değerlendirilmiştir. Adaletin sağlanması sürecinde çok dikkat çekici örneklerin ya-

²³ Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 69.

²⁴ Şükrü Özen, "Kâdilkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24: 77; Mehmet Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı*, (Konya: Aybil Yayınları, 2016), 169-187.

²⁵ Nisa 4 / 65.

²⁶ Atar, "Kadı", 24: 69-70.

²⁷ M. Yaşar Kandemir, "Muaz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30: 336.

şandığı tarihi kayıtlarda aşikardır. Bunu sağlayacak olan kadılar çok titiz bir çalışmanın sonucunda seçilip atanmışlardır. Adalet erdemi kesinlikle vazgeçilemeyecek olan bir erdem olarak hâkimler tarafından uygulama alanına konulması istenen bir değerdir.

Toplumda adaletin devamlılığını sağlayacak olan kadılar temel vasıfları itibariyle erdemlerle mücehhez bireylerden seçilmektedir. Bu görevi yüklenecek olanların temel erdemleri içselleştirerek yaşam tarzına dönüştürmeleri gerektiği dikkat çekmektedir.

3.2. Hüküm Verme ve Hâkimlerin Nitelikleri

Kelime manası olarak iyileştirmek maksadıyla düzeltmek, karar vermek, siyasi hâkimiyet, karar ve yargı anlamlarına gelen hüküm deyim olarak da İslam dininin temel ilkelerini ifade etmektedir.²⁸ Hüküm herhangi bir kişi, konu ve iş hakkında verilen karar olarak belirginleşen bir ifadedir. Verilecek olan karar hüküm ifade etmektedir. Hüküm süren yöneticiler hükümlerini sürdürürken adaleti tesisi etmeleri ve hakkı hak sahiplerine ulaştırmaları gerekmektedir. Adalet dağıtmak, herkese âdil davranmak ve haklıya hakkını vermek olarak ifade edilen hüküm verme erdemli bireylerin icra edebilecekleri bir alan olarak dikkat çekmektedir. Burada İslam siyaset anlayışının ahlak üzerine bina edildiği açık bir şekilde görülmektedir.²⁹

İslam'ın temel ilkelerine göre mutlak hüküm sahibi Allah'tır. İnsanın dünya hayatındaki davranışları sonucunda ahiret hayatında da son hükmü O verecektir. Bunun yanı sıra insanların birbirleriyle olan iletişim ve etkileşimlerinde, hakkaniyetle davranmaları buyurulmuş, hüküm verirken mutlak hüküm sahibinin hükümlerine uymaları hatırlatılmıştır.

Hüküm vermede hüküm vericiler adaletten ayrılmayacaklar ve haklıya hakkını teslim edeceklerdir. Bu faaliyet hüküm vermenin toplumdaki lideri devlet başkanı adına gerçekleştirilmektedir. Verilen kararlar neticesinde devletin yöneticilerinin sorumluluklarını yadsımak mümkün değildir. Çünkü adaletin dağıtılmasından birinci derecede yöneticiler sorumlu tutulmaktadırlar. Yöneticilerin sorumluluklarını paylaşanlar ise o görevi fiili olarak yerine getiren hâkimlerdir. Hâkimlerin atamalarında devleti yöneten idareciler çok titiz davranmışlar ve belirli özelliklere sahip olanları bu göreve atamışlardır. Bu temel özellikler konusunda Mâverdî yöneticilere önemli uyarılarda bulunmuştur.³⁰

Mâverdî'ye göre devlet hizmetinden olan yargı işlerini yerine getirecek olan hâkimlerde bazı özelliklerin olması gerekmektedir. Hüküm veren hâkimin verdiği kararın geçerli olabilmesi için yedi özelliğin o görevliden bulunması gerektiğini belirten Mâverdî bu şartları şöylece sıralamaktadır:

- Erkek olmak.

Hâkim olacak olan bireyin erkek olmasının önemli olduğunu belirten Mâverdî, hükmün geçerli olabilmesi için hüküm verenin bâliğ ve âkil bir kişi olması gerektiğini birinci özellik olarak zikreder. Bunun yanında İbn Rüşd kadınla erkeği eşit tutar ve kadının erkeğin sahip olduğu bütün haklara ve ehliyete sahip olduğunu belirterek hâkimlik görevini de yerine getirebileceklerini savunur.³¹

²⁸ İlyas Üzüm, "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18: 464; Muhammad Abu Al-Fath Baayanuni, "Hüküm (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 18: 466; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. bsk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 504-505.

²⁹ Maryam Shamsaei - Abdolreza Mahmoudi, "The Relationship between Ethics and Politics in the View of Islam and Muslim Scholars", *International Journal of Environmental & Science Education*, 12/5 (2017): 1392.

³⁰ Ebu'l-Hasan el-Maverdî, *Siyaset Sanatı: Nasihatü'l-Müluk*, trc. Mustafa Sarıbiyık (İstanbul: Özgü Yayınları, 2004), 133-135.

³¹ İbn Rüşd, *Felsefe - Din İlişkileri Faslu'l-Makal el-Keşfan minhaci'l-edille*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), 40.

- Zeki olmak.
Zorunlu ve lüzumlu olanları bilebilecek ve anlayabilecek, her türlü müşkülü anlayıp çözüme kavuşturabilecek bir zekaya sahip olmak hâkim olacak olanların vasıfları arasındadır.
- Hürriyet.
Hâkim olacak olan kişinin özgür olması, köle olmaması gerekmektedir. Özgürlük bireyin vereceği kararlarında başkaları tarafından etkilenmesinin önüne geçen kıymetli bir vasıf olarak dikkatleri çekmektedir. Herhangi bir grubun sempatisini olan hâkimin vereceği hükümlerde adaleti sağlamanın mümkün olmadığı açıktır.
- Müslüman olmak.
Müslüman olmak özelliği, şahitlikte arandığı gibi, hâkimlikte de arandığını belirten Mâverdî, Müslüman olmayan bireylerin Müslümanlara hâkimlik yapamayacağını ifade eder. Mâverdî'ye göre Müslüman olmayan biri ancak kendi inancından olanlara hâkim olarak atanabilir.
- Adil davranmak.
Mâverdî'ye göre bu şart bütün devlet görevlilerinde aranması gereken bir özelliktir. Ancak adalet erdemini içselleştirerek yaşam tarzına dönüştüren bireyler hâkim olarak atanabilirler. Bu erdeme sahip olan kişi doğru sözlü, iffetli, emanete sahip çıkan, haramdan ve günahlardan sakınan, din ve dünya işlerinde aynı hassasiyetini koruyan kimsedir. Adalet erdeminde eksikliği tespit edilenler kesinlikle hâkimlik makamına atanmazlar.
- Vücudu sıhhatli olmak.
Görme ve işitme organının sağlıklı olması, hâkimin vereceği hükümlerde isabet etmesini sağlayan önemli organlardandır. Mâverdî, görme ve işitme engeli olanların hâkim olarak atanamayacaklarını belirtir.
- Hukuk bilgisine sahip olmak.
Hüküm verme görevini yerine getirecek olan hâkimin hukuk bilgisi mükemmel olması gerekmektedir. Allah'ın kitabını, Resulünün sünnetini, icmâ hükümlerini, kıyası ve uygulamasını bilerek hak ile bâtılı ayırt etme yetkinliğini elde etmiş olması önemlidir.³²

Mâverdî, ehil olmayanların hâkimlik makamına atanmalarını gerektiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Ona göre ehil olmayan hâkimliğe atanmış olsa bile onun verdiği hükümlerin kesinlikle kabul edilemeyeceğini belirtir.³³ Mâverdî'nin bu değerlendirmelerinden sonra tasavvuf ekolünden Necmeddin-i Dâyenin görüşlerinin ortaya konulmasını takiben İbni Haldun'un hâkimlerin vasıflarıyla ilgili değerlendirmelerine bakmak, hâkimlerin sahip olmaları gereken ahlaki değerleri konusunda geniş bir birikim sunacaktır.

Necmeddin-i Dâye (1177-1256), tasavvufi birikimiyle temel değerler konusunda devleti yönetenlerin ve adalet dağıtıcısı durumunda olan hâkimlerin vasıflarının üzerinde önemle durmuştur:

- Hâkimlerin birinci görevinin adaleti tesis etmek olduğunu belirten Necmeddin-i Dâye adaleti tesis edemeyen hâkimlerin akıbetinin pek hoş olmadığını zikretmektedir.³⁴

³² Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 74-75.

³³ Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 75.

³⁴ Necmeddin-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd (Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu)*, trc. Halil Baltacı, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 305.

- Ona göre hâkimler heva ve heveslerine esir olmayan bireyler olmalı, kesinlikle taraf tutmadan doğrulukla hüküm vermelidirler. Hâkimliğin derin ilmi vukufiyet istediğini belirten Necmeddin-i Dâye, bunun da tam bir akla ve anlayış kabiliyetine sahip olmakla gerçekleşeceğini belirtir.
- Hâkimler nefislerini riyazetle terbiye etmeyi gerçekleştirmelidirler. Bunun gerçekleşmesi erdemlerin yaşam tarzına dönüştürülmesiyle mümkün olacaktır. Onlar kendilerini reziletler olarak isimlendirilen sıfatlardan uzaklaştırmalıdır.
- Hüküm verirken din ve diyanetin gerektirdiği, doğruluk, dürüstlük, halis niyet ve doğru sonucu hedeflemeyi gaye edinmelidirler.
- Her bir hâkim hüküm verirken arasât mahkemesinin adalet üzere toplandığını unutmamalıdır.
- Eğer bir hâkim adaletle hüküm verirse Hakk'ın seçkinlerinden olacağını bilerek ona göre hüküm vermelidir.³⁵

Hâkimlerin temel etik değerleri hakkında Mâverdî ve Necmeddin-i Dâye'nin tespitlerini zikrettikten sonra İbn Haldun'un görüşlerini ele almamız bu konunun ortaya konulmasında yol gösterici olacaktır. Bu çalışmada müelliflerin değerlendirmeleri yaşadıkları tarih ele alınarak kronolojik sıra takip edilmiştir. Bu durum konunun tarihsel gelişiminin ortaya çıkmasını da kolaylaştıracaktır.

İbn Haldun, yöneticilerin temel vasıflarını Mukaddime adlı eserinde geniş bir şekilde ele almıştır. O, uygarlık boyunca yöneticiler ve temel görevleriyle ilgili tarihi ve siyasi süreci her yönüyle araştıran bir siyaset bilimci olarak dikkati bu konuda da çekmektedir.³⁶ Bu özellikler yukarıda zikredilmişti. Şimdi hâkimlerin temel etik değerleri ele alınacaktır. İbn Haldun hem Mukaddime'de hem de Muzilu'l-Melam adlı risalesinde hâkimlerin temel vasıfları ve sahip olması gerekli etik değerler konusunda geniş açıklamalarda bulunmuştur. İbn Haldun'un hâkimler hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Hâkimlik görevi, halifeliğin görevleri kapsamına giren bir fiildir. Bu makamı gerçekleştiren birey insanlar arasındaki düşmanlıkları ve anlaşmazlıkları ortadan kaldırma göreviyle yükümlüdür.
- Hâkim, görevini yerine getirirken kesinlikle insanlara karşı eşit ve adaletli davranmak mecburiyetindedir.
- Hz. Ömer, halifeliği döneminde Medine'ye kadı olarak atadığı Ebu'd-Derdâ'yi, Basra'ya atadığı Şurayh'ı ve Kûfe'ye atadığı Ebû Musa Eş'ârî'yi adaletle hükmetmeleri ve eşit davranmaları hususunda uyarmıştır.
- Hâkim içtihat ehli olmalıdır.
- Hâkim sükûnet sahibi olmalı ve acelecilikten uzak olmalıdır.
- Hâkim takva sahibi olarak devamlı nefis muhasebesi yapan olmalıdır.³⁷
- Halife Ömer'in hâkimlik sorumluluğu hakkında Ebû Musa Eş'ârî'ye yazdığı mektup ve içeriği çok önemlidir:

³⁵ Necmeddin-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd (Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu)*, 305-306.

³⁶ Erwin I. J Rosenthal, *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, trc. Ali Çaksu (İz Yayıncılık, 1996), 50-53.

³⁷ İbn Haldun, *Kadırlığın Ahlâkî Hükümleri (Muzilu'l-Melâm an Hükkâmî'l-Enâm)*, trc. Güzel, Selim, (İstanbul: İber Yayınları, 2022), 55-77.

“Yargı (husumetleri ve anlaşmazlıkları çözmek) apaçık bir farz ve tâbi olunan bir sünnettir. Sana bir anlaşmazlık geldiğinde, onu iyice anla. Mesele senin için açıklığa kavuştuğunda da (hükümünü ver ve) onu uygula. Çünkü uygulanmadıktan sonra doğruyu söylemenin bir faydası yoktur.

Tavır ve hareketlerinde insanlara karşı eşit ve adaletli davran ki, güçlü ve üstün olan haksız bir şekilde kendi lehine hüküm vereceğin hevesine kapılmasın, zayıf olan da senin âdil bir hüküm vereceğinden ümidini kesmesin.

Delil göstermek iddia sahibine (davacıya), yemin etmek de iddiayı inkâr edene (davalıya) düşer. Bir haramı helal, bir helali de haram kılmadıkça Müslümanlar arasında sulh olmak (anlaşmaya varmak) caizdir.

Dün vermiş olduğun ve üzerinde tekrar düşündükten sonra doğru olmadığını anladığın bir hüküm, (bugün doğru olduğuna inandığın) hükmü vermene engel olmasın. Esas olan hakka (doğru olana) dönmendir.

Kur'an'da ve sünnette olmayan ve tereddüt ettiğin bir meseleyle karşılaştığında iyice düşün, onun benzerlerini öğren ve onlarla kıyas ederek hüküm ver.

Bir hak iddia edene buna ilişkin delillerini getirmesi için süre ver. (Bu süre içinde) delillerini getirirse hakkını alır, aksi takdirde onun aleyhine hüküm ver. Şüphesiz bu şekilde hareket etmek şüpheleri ortadan kaldırmak için en uygun yoldur.

Müslümanlar âdildir ve birbirleri hakkındaki şahitlikleri geçerlidir. Ancak had cezasına çarptırılarak kırbaçlanmış olanlar, yalan yere şahitlik yaptığı sabit olanlar ve yalan yere kendisini nesep veya dostluk bağıyla birilerine nispet edenler bunun dışındadır. Çünkü Allah onların yeminlerini ve şahitliklerini geçersiz saymıştır.

Kararsızlık ve endişeden, bıkkınlıktan ve (davanın taraflarına) oflayıp püflemekten sakın. Çünkü doğru yerde, hak için kararlı ve sabit olmaya Allah'ın verdiği sevap çok büyüktür ve Allah böyle yapanın adını yüceltir. Vesselam.³⁸

İbn Haldun hâkimlerle ilgili olarak atanma vesilesiyle Hz. Ömer'in mektubunu önemle zikretmekte ve hâkimlerin görevleri esnasındaki davranışlarını işaret etmektedir. Burada Hz. Ali'nin Mâlik el-Eşter'i Mısır valiliğine atadığında yaptığı tavsiyeleri içeren ahidnameyi dikkate almak önemlidir. Hz. Ali, Mâlik el-Eşter'e adaleti hiçbir zaman elden bırakmaması gerektiğini hatırlatarak şu uyarıları yapmıştır: Allah'tan korkmalı ve emirlerine itaat etmelisin. Adaletten kendi hısım akrabanın aleyhine bile olsa ayrılmamalısın. Halka karşı merhametli olmalı, sevgi ve iyilikte bulunmayı kendine şiar edinmelisin.³⁹

Burada önemle üzerinde durulması gereken bilgi yönüyle hâkimlerin yetkinliği konusudur. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak hüküm verecekse o hükmü bilmesi gerekmektedir. Bilgiyi elde etme konusunda aklı işlevselleştirerek ahlâki yetkinliğini elde etmesi gerekmektedir.⁴⁰

Hüküm verme işi gerçekleştirilirken sadece bilgiye sahip olmayı yeterli görmeyen İbn Haldun, bilginin yanında sahip olunan bilgiye dayalı olarak hüküm vermeyi zikretmektedir. O, irade sahibi olarak

³⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, trc. Halil Kendir (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004), 308-309; İbn Haldun, *Mukaddime*, 463-464; Fahrettin Atar, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25: 115.

³⁹ Fâris Çerçi, “Mâlik El-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2007): 93-107; Abdülkerim Özeydin, “Eşter”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 11: 486-487.

⁴⁰ Kamil Santaş, “İbn Haldun'da Bilgi Felsefesi”, *Turkish Studies*, 9/8 (2014): 739.

akl-ı selim ile karar verip bu kararı uygulamaya koymayı adaletin tecellisi konusunda vazgeçilemeyecek değerlerden olarak zikretmektedir.

Hâkimlerin zeki olup anlayış kabiliyetinin yüksek olmasını önemseyen İbn Haldun, takva sahibi olmaları gerektiğini öncelikle vurgulamaktadır. Ona göre adaletle hüküm verme sorumluluğuyla yükümlülüğü olan hâkimler, kendi nefis muhasebelerini yapmalıdırlar. Bu özelliğin hâkimlerde bulunması bugün de öncelenmektedir.

SONUÇ

İslâm medeniyetinin kuruluş döneminden başlamak üzere hâkimlik kurumunun önemi bizzat Peygamber (a.s) tarafından vurgulanmış ve daha sonraları da halifeler tarafından özellikle üzerinde hassasiyetle durulmuştur. Hz. Peygamber'in uygulamaları, Hz. Ömer'in titizliği bu kurumun önemini ortaya koymasından örnektir. Halife Ömer'in Basra'ya kadı olarak atadığı Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektup ve Hz. Ali'nin Mâlik el-Eşter'e verdiği ahd-nâme ilk olarak atanan hâkimlerin özellikleri bakımından önemli bir kaynak olarak yerini almıştır.

Genel özelliklerle değerlendirildiğinde hâkimlerin sıradan görevliler olmadıkları görülmektedir. Bu kurumun mensuplarının temel görevlilerin özelliklerini taşımalarının yanında fazladan özelliklere sahip olmaları gerektiğinin vurgulandığı açıklıkla tespit edilmektedir. Bu konuyla ilgili olarak İslâm ahlak felsefesi bağlamındaki değerlendirmelerin kronolojik bakışının ortaya konulması önem arz etmektedir.

Devleti yönetecek olan devlet başkanlarının vasıflarının İslam ahlak felsefesinin klasik kaynaklarında teferruatlı bir şekilde ortaya konulduğu açıktır. Bilhassa Fârâbî, Mâverdî ve İbn Haldun bu hususta çok titiz davranmışlar ve genel vasıfları ortaya koymuşlardır. İslam felsefesinin bu önemli düşünürlerinin değerlendirmelerindeki ortak başlıkları şu şekilde ifade etmek mümkündür:

- Devlet başkanı engelli olmamalıdır.
- Akli başında, zeki, anlama ve kavraması tam olmalıdır.
- Adaleti seven, mazluma kanat geren olmalıdır.
- Dünya malına, yemeye, içmeye ve kadına düşkün olmamalıdır.
- Yöneticiliğini yerine getirmede irade sahibi olarak hareket etmelidir.

Devlet başkanında bulunması gereken vasıfların hâkimlerin ortak temel vasıflarıyla örtüştüğü görülmektedir. Bunlar devlet başkanlarının özelliklerinden daha öznelirler. Bu ortak özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Hâkim öncelikle âdil davranmayı gerçekleştirmelidir.
- İnsanlara karşı eşit davranmalıdır.
- Hâkim, temel erdemlerle mücehhez olmalıdır. Erdemlerin bilgisi hikmeti, erdemlerin erdemi olan adaleti, erdemlerin koruyucusu olan iffeti, erdemleri yayan şecaati ve erdemlerin kemâli olan saadeti⁴¹ içselleştiren fert olmalıdır.
- Hukuk bilgisi hususunda yetkinliği yakalamış olmalıdır.
- Erdemlerle mücehhez olan hâkim aynı zamanda rezîletlerden uzak olmalıdır.

⁴¹ Saruhan, "Ahlâk ve Erdemin İnşası", 1: 346-355.

Yargı kurumunda hâkim olarak görev yapacak olanlar devlet yöneticileri tarafından mükemmel bir eğitimden geçirilmeleri gerektiğini belirten İbn Haldun onların erdemler bilgisi olan hikmeti öğrenmelerini, erdemlerin erdemi olan adaleti uygulamalarını şart koşar.

Bu ortak değerlerin hâkimler tarafından uygulamaya konulması gerekmektedir. Toplu yaşama kültürünün önemli dönüm noktalarından olan sosyal ilişkilerin düzenlenmesi, bireysel problemlerin çözüme kavuşturulması, önemli sosyal etkinliklerden olarak günümüzde de değerlidir. Toplumda adaletin hayata geçirilmesi ve sürdürülmesi o toplumu oluşturan bireylerin mutluluklarının en önemli göstergelerindedir. Toplumun huzurunun ve mutluluğunun sağlanmasında yargı teşkilatında görev yapan hâkimler önemli bir yapı taşıdır. Bu yapı taşlarının mükemmel hazırlanması, önemli bir değerdir. Bu değer bugün de toplumların mutluluklarının temel unsuru olarak mevcudiyetini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, trc. Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Atar, Fahrettin, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24: 66-69, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Atar, Fahrettin, "Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25: 113-117, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Baayanuni, Muhammad Abu Al-Fath, "Hüküm (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 466-468, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Celaledin Devvânî, *Ahlak-ı Celâli*, trc. Ejder Okumuş, Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Çağrıncı, Mustafa, "Adalet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1: 341-343, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Çerçi, Fâris, "Mâlik El-Eşter'e Verdiği Ahd-Nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2007): 89-125.
- Daiber, Hans, "Siyaset Felsefesi", *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr - Leaman, Oliver, 3: 73-123, İstanbul: Açılım Kitap, 2007.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. bsk., İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Ebu'l A'lâ Mevdudî, "Kur'an'ın Ekonomik ve Siyasi Öğretisi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M. M. Şerif - Mustafa Armağan, 1: 211-232, İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- Ebu'l-Hasan el-Maverdi, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, trc. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınları, 1976.
- Ebu'l-Hasan El-Maverdi, *Siyaset Sanatı: Nashatü'l-Müluk*, trc. Mustafa Sarıbyık, İstanbul: Özgü Yayınları, 2004.
- Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, trc. Nafiz Danışman, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2001.
- Göz, Kemal - Mutluel, Osman, *Felsefeye Giriş*, 3. bsk., İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2019.
- İbn Haldun, *Kadılığın Ahlâkî Hükümleri (Muzîlû'l-Melâm an Hükâmî'l-Enâm)*, trc. Güzel, Selim, İstanbul: İber Yayınları, 2022.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ, 19. bsk., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- İbn Misveveyh, *Ahlakı Olgunlaştırma (Tehzîbû'l-Ahlak)*, trc. A. Şener - İ. Kayaoğlu - C. Tunç, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- İbn Rüşd, *Felsefe - Din İlişkileri Faslu'l-Makal el-Keşfan minhaci'l-edille*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.
- İbni Haldun, *Mukaddime*, trc. Halil Kendir, 2 Cilt, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar, "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30: 336-338, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alai*, trc. Murat Demirkol, 2. bsk., Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Köse, Hızır Murat, "Siyaset", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 294-299, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kutluer, İlhan, "Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17: 503-511, TDV Yayınları, 1998.
- Maryam Shamsaei - Abdolreza Mahmoudi, "The Relationship between Ethics and Politics in the View of Islam and Muslim Scholars", *International Journal of Environmental & Science Education*, 12/5 (2017): 1391-1399.
- Nasîruddin Tûsî, *Ahlak-ı Nasirî*, trc. Anar Gafarov - Zaur Şükürov, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2007.
- Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd (Başlangıçtan Nihayete Allah'ın Kullarının Yolu)*, trc. Halil Baltacı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Özaydın, Abdülkerim, "Eşter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11: 486-487, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Özen, Şükrü, "Kâdîkudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24: 77-82, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Platon, *Devlet*, trc. Sabahattin Eyüpoğlu - M. Ali Cımcıoğlu, 3. bsk., İstanbul: Remzi Kitabevi, 1975.
- Rosenthal, Erwin I. J., *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*, trc. Ali Çaksoy, İz Yayıncılık, 1996.
- Sarıtaş, Kamil, "İbn Haldun'da Bilgi Felsefesi", *Turkish Studies*, 9/8 (2014): 733-750.
- Saruhan, Müfit Selim, "Ahlâk ve Erdem'in İnşası", *İslam Felsefesi Tarihi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya, 1: 328-359, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Üzüm, İlyas, "Hüküm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 464-466, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Yalçın, Mehmet Fatih, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dimaşk Kâdîkudâtı*, Konya: Aybil Yayınları, 2016.